

ГОЛОВНИЙ ПРЕДМЕТ СУПЕРЕЧКИ НАВКОЛО ЕВОЛЮЦІЙНОГО ВЧЕННЯ: ПЕРЕДУМОВИ І СВІТОГЛЯДНІ ВИСНОВКИ

Матюшко Б. К.

ВСТУП

Друга половина ХХ та початок ХХІ століття, серед іншого, ознаменувалися суперечкою, можна впевнено сказати, навіть полемікою навколо еволюційного вчення у біології. Утверджене великим Чарльзом Дарвіном, воно суттєво збагатилося у багатьох відношеннях. Поряд з фактичним матеріалом, який не був (та й не міг бути) доступним англійському природознавцеві, протягом півтора століть з часу виходу книги «Походження видів шляхом природного добору» відбулися відомі драматичні, а часто й трагічні, історичні події, причини й наслідки яких так чи інакше впливають з еволюційного вчення. Як побачимо далі, до цього додається значно менший, ніж в інших галузях природознавства, ступінь його прийняття серед суспільства. Кажучи простіше, до прикладу, елементарні арифметичні дії, періодична система хімічних елементів, квантова теорія і теорія відносності не спричинили й найменшої частки тих дискусій та суперечок, як це сталося з еволюційною теорією.

Тому більш ніж очевидно, що запропонована Дарвіном теорія є однією з тих, які, виникнувши в колі певної конкретної наукової дисципліни (у нашому випадку – біології) набули загально-наукового і навіть світоглядного значення. Тому спроба виявлення глибинних ідейних підстав теорії еволюції та смисложиттєвих висновків з неї набуває філософського характеру і заслуговує на увагу як академічної спільноти, так і широкого загалу.

Перш ніж перейти до розкриття даної теми, слід зробити термінологічне уточнення: далі в цьому тексті під словами «теорія еволюції» мається на увазі типова конкретна форма наукового знання, тому наголос на її розгляді є суто епістемологічним. Що ж стосується слів «еволюційне вчення», то їх зміст, поряд з теорією еволюції, становлять її глибинні, по суті, метафізичні засади, а також світоглядні висновки, представлені ідеями філософської антропології, філософії культури, соціальної філософії та філософії історії.

1. Предмет суперечки

Оскільки принаймні в Україні наших днів теорія еволюції є загальновідомою, лишається ще раз звернутися до її визначення. Враховуючи характер даної розвідки, доцільно буде скористатися саме філософським джерелом. Так, «Еволюція (лат. *evolutio* – розкриття, розвиток) – термін, що позначає розвиток, переважно незворотні зміни, які мають місце в живій і неживій природі, а також у соціальних системах. Еволюція може вести до ускладнення, диференціації, підвищення рівня організації системи (прогресивна еволюція) або ж, навпаки, до пониження її рівня. Можливою є також еволюція при збереженні загального рівня (або висоти) організації, наприклад, еволюція геологічних систем, мовних. Термін “еволюція” найчастіше застосовується на означення розвитку біологічних об’єктів під впливом природного добору»¹.

Вже в часи Дарвіна, тобто, в позаминулому столітті, постало питання: якщо еволюція, конкретно, виникнення нових видів живих організмів, має природний характер, то як це можна узгодити з релігійним вченням про створення світу людини Богом? Тут маємо не лише типовий для західного світогляду доби модерну приклад секуляризації науки, а й постановку цілої низки питань, навколо яких і спалахнула суперечка. До них належать, по-перше, характер творіння (або виникнення) нових організмів, відтак, і видів; по-друге, джерело першого прояву життя, по-третє, загальний характер причинності в природі, і, нарешті, по-четверте, вже згаданий комплекс філософсько-антропологічних, філософсько-культурних та інших світоглядних висновків, які випливають з різних відповідей на перші три питання.

Власне, початок цій суперечці дав сам Дарвін у завершальному реченні своєї найвідомішої книги. Тому його варто навести повністю: «Є велич у цьому погляді на життя з його різноманітними силами, які Творець споконвіку вдихнув у кілька форм або навіть в одну; між тим, як наша планета продовжує обертатися згідно із чітко визначеним законом тяжіння, з такого простого початку виникали й продовжують виникати нескінченні форми, щоразу більш прекрасні та дивовижні»².

Відповідаючи на перші два питання, слід звернути увагу на складність живих істот. Так, на думку англійських учених – знавця грецької мови Девіда Гудінга і математика Джона Леннокса, аргументом на користь їх створення Кимось розумним (відомим як ідея розумного

¹ Озадовська Л.В. Еволюція. *Філософський енциклопедичний словник*. Ред. колегія: В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис. 2002. С. 182.

² Darwin Ch. *The Origin of Species*. New York: P.F. Collier & Son. 1909. P. 528–529. Переклад цитати належить авторові цих рядків.

здуму) є те, що «рівень складності, властивий механізмам і біологічним організмам, може брати початок лише в розумному началі»³.

З цим по суті справи погоджується інший, більш відомий їх співвітчизник Річард Докінз – еволюційний генетик, провідний популяризатор дарвінізму, якого свого часу навіть прозвали «ротвейлером Дарвіна»⁴. Знаний, часто скандально, як критик ідеї розумного задуму зокрема і релігії загалом, він пише: «Відмінність між ними полягає у складності задуму. Біологія – це вчення про складні об'єкти, що наводять на думку про наявність задуму з певною метою»⁵.

Нобелівський лауреат Френсіс Крік, який розділив цю нагороду з Джеймсом Вотсоном, висловився наступним чином: «Біологи повинні постійно мати на увазі: те, що вони спостерігають, не було створене згідно з якимось задумом, а є результатом розвитку»⁶.

Щоб краще зрозуміти ступінь складності живих організмів порівняно з самим Усесвітом, можна навести кілька прикладів. Найдавніший з них належить згаданому вище Гакслі, який «у 1860 р. ... доводив, що людиноподібні мавпи, доволіно ударяючи по клавішах шести друкарських машинок упродовж усього свого життя, маючи при цьому необмежений запас паперу і сил, зрештою, випадково надрукують один із сонетів Шекспіра або навіть цілу його книгу»⁷. Покликаючись на статтю Рассела Гріга «Чи можуть мавпи надрукувати 22-й Псалом?», Гудінг і Леннокс пишуть: «Якщо припустити, що мавпа доволіно ударяє по одній клавіші один раз в секунду, то їй, щоби написати слово “the”, у середньому знадобиться 34,27 години. А для видруку чогось співмірного за обсягом із 22-м Псалмом, їй знадобиться 10^{1017} років! Тоді як, за сучасними оцінками, вік Всесвіту становить величину, межа якої 4×10^9 і 15×10^9 років»⁸.

³ Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. Т. 1. Київ: УБТ. 2007. С. 129.

⁴ На межі XIX – XX століть таку саму роль відіграв Томас Гакслі, якого сучасники назвали «вартовим псом Дарвіна». Прізвисько Докінза час від часу згадується в анотаціях до українських перекладів його книг.

⁵ Докінз Р. Сліпий годинникар. Як еволюція доводить відсутність задуму у Всесвіті. Пер. з англ. Я. Лебеденка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2018. С. 19.

⁶ Цит. за: Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. Т. 1. Київ: УБТ. 2007. С. 129.

⁷ Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. Т. 1. Київ: УБТ. 2007. С. 162.

⁸ Там само, С. 162–163.

Інший приклад стосується молекули ДНК: «Кожна молекула гемоглобіну складається з чотирьох перекручених між собою ланцюгів амінокислот. Кожний з ланцюгів складається зі 146 амінокислот. У живих організмах зустрічається 20 різних амінокислот. Отже, кількість можливих способів з'єднання цих 20 амінокислот у ланцюг, що має 146 ланок, становить 20^{146} , це приблизно дорівнює 20^{150} . (Слід зазначити для порівняння, що кількість протонів у всьому Всесвіті становить 10^{70})»⁹.

Тому цілком логічним є міркування одного з професорів філософії Оксфордського університету, а саме Річарда Свінберна: «Постулювання трильйонів трильйонів інших світів, замість постулювання Одного Бога, аби пояснити впорядкованість нашого світу, видається вершиною ірраціональності»¹⁰.

2. Прихована підстава точки зору еволюціоністів

Якщо з першого погляду точка зору прихильників еволюційної теорії може здатися ствердженням випадковості, то більш докладний аналіз її підстав може виявити інші її аспекти, прояснення яких прямо веде до світоглядних, а відтак, філософських висновків.

Вже згаданий Докінз прямо протиставляє дарвінізм релігії. Як відомо, одну зі своїх книжок, присвячену запереченню розумного задуму у Всесвіті, він назвав «Сліпий годинникар». Мішенню критики виступає відповідна ідея, висловлена на початку XIX століття Вільямом Пейлі. Англійський мислитель доби пізнього Просвітництва порівнював Бога з годинникарем, який створює світ подібно до годинника. Натомість провідний сучасний еволюціоніст стверджує: «Справжній годинникар має дар передбачення: він задумує свої зубчики й коліщатка і планує їхні взаємодії у своїй уяві, маючи певну мету. Природний же відбір – сліпий, несвідомий, автоматичний процес, який відкрив Дарвін і який, як ми тепер знаємо, є поясненням існування та явно цілеспрямованої форми всього живого, – немає перед собою жодної мети. Він не має розуму й не має уяви. Він не планує на майбутнє. Він не має зору, дару передбачення, жодного бачення взагалі. Якщо й можна сказати, що він відіграє у природі роль годинникаря, то він є сліпим годинникарем»¹¹. Очевидно,

⁹ Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. Т. 1. Київ: УБТ. 2007. С. 163.

¹⁰ Там само, С. 91.

¹¹ Докінз Р. Сліпий годинникар. Як еволюція доводить відсутність задуму у Всесвіті. Пер. з англ. Я. Лебеденка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2018. С. 25.

що в цих словах має місце явна антропоморфізація природного добору – рушійної сили Дарвінської теорії еволюції.

Вище вже йшлося про те, що автор «Походження видів» не володів значною частиною фактичного матеріалу, доступного вченим ХХ – початку ХХІ століть. Мова про генетику, комп'ютерні технології та фактичні підтвердження теорії еволюції.

До останніх можна віднести описане американським журналістом та популяризатором науки Карлом Циммером походження нових видів риб – цихлід в озері Вікторія на теренах Африки. Коли у 1995 році геологи вивчали донні поклади цієї водойми, їм стало відомо, що озеро набуло своїх сучасних розмірів після останнього льодовикового періоду. У таких умовах «Предки цихлід Вікторії, ймовірно, переховувалися неподалік у протічній воді, і коли озеро знову наповнилося водою, туди прослизнув також один-єдиний вид цихлід, Усі цихліди, що сьогодні живуть в озері Вікторія, є між собою близькими родичами й лише віддалено пов'язані з цихлідами з інших озер і річок. Лише брати й сестри мають такі схожі гени, як у цих риб. Їхні гени засвідчують, що після того, як озеро знову наповнилося водою, туди прибув один-єдиний вид – той, представники якого носять своїх мальків у роті. Потім, приблизно за той самий час, що знадобився людям для того, щоб збудувати свою цивілізацію, утворилося 500 видів цих рибок»¹². Очевидно, що причинами появи такого розмаїття є пристосування до середовища, мутації та виживання найсильніших особин у певних частинах цього озера.

Інший приклад, наведений цим самим автором, належить до царини імунології і став відомий вже в на початку нашого, ХХІ століття. Так, В-лімфоцити – клітини, які відіграють ключову роль у захисті організму людини від сторонніх речовин, клітин та вірусів, продемонстрували дію на них чинників, по суті аналогічних до утворення нових видів цихлід в озері Вікторія. Як пише Циммер, «В-лімфоцити можуть виробляти антитіла, що абсолютно точно відповідають будь-якому з мільярдів антигенів, які продукує дуже широкий спектр паразитів – від вірусів до грибів та анкілостом. Їхня точність дозволяє імунній системі розпізнавати та знищувати лише цих прибульців, не чіпаючи клітини власного тіла й не знищуючи їх. Але ж наша ДНК не містить інструкції стосовно того, як будувати антитіла для кожного антигена, з яким можуть зустрітися наші В-лімфоцити. Існують мільярди антигенів, а в ДНК людини лише 25 тисяч генів. Наша імунна система користується

¹² Циммер К. Еволюція. Тріумф ідеї. Пер. з англ. Р. Клочка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. С. 133.

іншим, значно ефективнішим способом утворення антитіл: наші В-лімфоцити еволюціонують»¹³.

На основі здобутків генетики першої половини ХХ століття виникла синтетична теорія еволюції, одним із співзасновників сучасної, синтетичної теорії еволюції є український учений – народжений у Києві емігрант до США Феодосій Григорович Добжанський. Фактично йому належить визначення ролі мутацій у виникненні нових видів. Його міркування, викладені у книзі «Генетика та походження видів», узагальнюються так: «Мутації трапляються у природі постійно. Деякі мутації за певних обставин є надзвичайно шкідливими, проте, хай як це дивно, значна їхня кількість взагалі не має якогось результату. Такі нейтральні зміни раз у раз проявляються та закріплюються у популяціях, спричиняючи значно більшу мінливість, ніж це можна було б уявити собі. З погляду еволюції це може бути добре, оскільки, якщо зовнішні умови зміняться, нейтральні ефекти мутації можуть виявитися корисними та будуть підхоплені природним добором»¹⁴.

Прихильники еволюційної теорії не приховують радості через те, що станом на сьогодні відкрита низка скам'янілостей та скелетів тварин, які Дарвін свого часу називав відсутніми проміжними ланками між сучасними видами. Як можна здогадатися, пальма першості тут належить Докінзові. В окремій книзі, а саме «Найграндіозніше шоу на Землі: доказ еволюції» англійський учений зробив щонайменше два важливі уточнення щодо змісту теорії еволюції. Перше з них стосується її механізму: «Насправді еволюція – це не просто поступовий процес: вона (тут і далі – курсив в оригіналі. – Б. М.) *мусить* бути поступовою, якщо планують за її допомогою щось тлумачити. Величезні стрибки в одному поколінні (а саме таким стрибком була б мавпа, яка б народила людину) майже настільки ж маловірогідні, як і божественне творіння, і їх відкидають із тієї ж причини – це надто неймовірно зі статистичного погляду»¹⁵. Друге – ще більш показове, адже стосується неприйнятності поділу живих істот на вищі та нижчі, що відображене у знайомій нам традиційній їх класифікації: «В основі багатьох хибних вимог показати відсутню ланку лежить середньовічний міф, який панував у головах чоловіків аж до доби Дарвіна і вперто збивав їх з пантелику навіть пізніше. Це міф про великий ланцюг буття, згідно з яким усе у всесвіті посідає місце на драбині, вгорі якої Бог, за Ним – архангели, потім –

¹³ Циммер К. Еволюція. Триумф ідеї. Пер. з англ. Р. Ключка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. С. 135–136.

¹⁴ Циммер К. Еволюція. Триумф ідеї. Пер. з англ. Р. Ключка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. С. 123.

¹⁵ С. 158.

ангели різних рангів, далі – люди, тварини, потім – рослини і так аж до каміння та інших неживих істот. Зважаючи на те, що це сягає часів, коли расизм був другою натурою, навряд чи треба пояснювати, що не всіх людей поміщали на одну сходинку. О ні. І, звісно ж, чоловіки були на цілу сходинку вищі за жінок свого виду (ось через що я дозволив собі сказати “панував у головах чоловіків”))»¹⁶.

Щодо перехідних ланок, наприклад, між рибами й земноводними, то, порівняно зі знахідками, датованими девонським періодом, «... у 1932 році, велику радість спричинило відкриття в Гренландії іхтіостега (*Ichtyostega*) – тварини, ближчої до земноводного боку прогалини, яка жила приблизно на 20 млн років пізніше, на межі девону і карбону. Між іншим, не обманюйтесь щодо холоду й льоду. У часи іхтіостеги Гренландія була на екваторі»¹⁷. Іншим відкриттям є акантостега, яка «була великою водною мешканкою, проте мала легені, а її кінцівки вказують на те, що вона, за потреби, могла пересуватися по суші, так само як і у воді. Знову ж таки вона дуже нагадує велетенську саламандру»¹⁸. Не менш дивовижними виглядають пандеріхтіс, «який теж з девону, трохи більше скидався на земноводне й трохи менше – на рибу, порівняно з евстеоптрероном»¹⁹ та сполучна ланка між пандеріхтісом і акатостегаю, «справжнє золото для зоологів. Тіктаалік! Назва, яку не забути. Вона походить від інуїтського слова на позначення великої прісноводної риби»²⁰.

На цьому тлі наявність сполучної ланки між імовірними предками людини є проблематичною: «Маємо визнати, що викопні свідчення, які поєднують двоногого мавпу австралопітека з (як припускають) чотириногим предком, спільним для нас і шимпанзе, усе ще дуже погані. Ми не знаємо, як наші предки встали на ноги. Нам потрібно більше скам'янілостей»²¹. Тим не менше, Докінз не втрачає оптимізму: «Але радіймо хорошим викопним свідченням, які ми (на відміну від Дарвіна) можемо використовувати і які показують нам еволюційні кроки від *Australopithecus*, з мозком такого ж об'єму, що й у шимпанзе, до сучасного *Homo sapiens*, з нашим кулеподібним черепом і великим мозком»²².

¹⁶ Докінз Р. Найграндіозніше шоу на Землі: доказ еволюції. Пер. з англ. К. Дисі. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. С. 158.

¹⁷ Там само, С. 169.

¹⁸ Там само, С. 170.

¹⁹ Там само, С. 171.

²⁰ Там само, С. 171.

²¹ Там само, С. 209.

²² Там само, С. 209.

Значна гіпотетичність еволюційного пояснення походження видів неминує підводити до їх метафізичних засад. Поряд зі спробою дати таке тлумачення фактів про спостережувані природні явища, яке буде незалежним від ідеї розумного задуму, у багатьох прибічників еволюційної теорії має місце справжній парадокс: «Чому ж у такому разі вчені не наважуються зробити очевидний висновок і сказати – живі істоти виглядають як створені відповідно до задуму саме тому, що вони дійсно були створені відповідно до задуму? Вчені заперечують висновок про наявність задуму настільки категорично, що можна припустити: вони мотивами, співмірними за своєю серйозністю, принаймні, для тих, хто цей висновок заперечує»²³. Отже, йдеться про міркування позанаукового характеру, причому, як можна було багато разів пересвідчитися, поза-, а також, як побачимо згодом, антирелігійного характеру.

Так, американський філософ Деніел Деннет у книзі «Небезпечна ідея Дарвіна» говорить, що видатний учений «запропонував скептично налаштованому світові... схему створення порядку з хаосу, в якому не бере участі Розум»²⁴. Зважаючи на відому нам цитату з «Походження видів», очевидно, що це міркування Деннета є лише однією з можливих інтерпретацій Дарвінового відкриття, але аж ніяк не єдиною. Як пишуть Гудінг і Леннокс, «Деннет вважає ідею Дарвіна свого роду кислотою, що загрожувє корозією всім додарвінівським поглядам на світ; свідомість постає в його концепції продуктом матерії, результатом позбавлених розумного начала і мети процесів. Цей сценарій добре узгоджується з матеріалістичною філософією...»²⁵. Таким чином, вибір між еволюційною теорією та розумним задумом є типовим філософським питанням. Постають дві альтернативи: «З одного боку, природним висновком з існування і складного характеру біологічної інформації є існування розумного Творця, Який створив як саму інформацію, так і нас самих. З іншого боку, поширена думка, що розумний творець зовсім не потрібний, і навколишній світ могли породити еволюційні сили, які не мають свідомості»²⁶.

²³ Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіткою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. Т. 1. Київ: УБТ. 2007. С. 129.

²⁴ Цит. за: Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіткою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. Т. 1. Київ: УБТ. 2007. С. 130.

²⁵ Там само, С. 130.

²⁶ Там само, С. 134.

3. Показові світоглядні висновки

Саме час розглянути те, що можна назвати еволюційним ученням. Докінз цілком усвідомлює можливість Дарвінової теорії бути всеохоплюючою: «Дарвінізм охоплює все в житті – людському, тваринному, рослинному, бактеріальному і, якщо я маю рацію в останньому розділі цієї книжки, позаземному. Він надає єдину задовільну відповідь на запитання, навіщо ми всі існуємо і чому ми саме такі, якими є. Він є підґрунтям для всіх дисциплін, відомих як гуманітарні. Я не маю на увазі, що історію, літературну критику та право слід заново виокремити у специфічній дарвінівській формі. Я далекий від цього, дуже далекий.

Але всі людські дії є продуктами роботи мозку, а мозок є пристроєм для обробки даних, що пройшов еволюцію, і ми неправильно розумітимемо людські дії, якщо випустимо з уваги цей фундаментальний факт. Якби більше лікарів зналися на дарвінізмі, людство не зіткнулося б тепер із кризою стійкості до антибіотиків. Як зауважив один оглядач, дарвінівська еволюція «є найдивовижнішою істиною природи, яку наразі відкрила наука». Я додав би: «Або ще відкриє»»²⁷.

У цих словах маємо типовий приклад функціонування однієї з найвпливовіших філософських течій доби посткласики. Мова йде передусім про перший позитивізм, згідно з яким єдиним адекватним знанням є наукове, а наука, своєю чергою, має ідеал в емпіричному природознавстві. Тому можна впевнено говорити, що теорія еволюції претендує на роль комплексу філософських засад як усіх інших наук, окрім біології, в якій вона сформувалася, так і всього повсякденного життя.

Найвідомішими проявами цієї інтенції є еволюційний підхід у різних галузях філософії, гуманітарних науках і, останнім часом, у техніці, особливо у царині штучного інтелекту (ШІ). Тут маємо два процеси. Перший з них пов'язаний з можливістю застосування еволюційної теорії у різних галузях медицини. Вище вже йшлося про розробку нових лікарських засобів та вищий, порівняно з попереднім, рівень розуміння механізмів імунітету. На окрему розмову заслуговує і генна інженерія, адже віднедавна ген-модифіковані організми (ГМО) та клонування стали справжньою притчею во язицех. Саме вона підводить до розуміння другого процесу, пов'язаного з теорією еволюції як висновок із засновком. Очевидно, що «з одного боку, в наявності позитивні результати генної терапії у боротьбі з деякими порушеннями на генному рівні, типу фіброзу сечового міхура. З іншого боку, розвивається генна інженерія стосовно клітин зародкового шляху (germline engineering),

²⁷ Докінз Р. Сліпий годинникар. Як еволюція доводить відсутність задуму у Всесвіті. Пер. з англ. Я. Лебеденка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2018. С. 9.

здатність штучно змінювати гени таким чином, що це впливає на наступні покоління організмів... Люди стають об'єктами свідомого біологічного регулювання з боку інших людей»²⁸.

Ще більш переконливо, особливо з огляду на те, що вони висловлені 1945 року, тобто ще тоді стали справжньою засторогою від зловживання здобутками еволюційної біології, виглядають слова відомого письменника й мислителя Клайва Стейза Льюїса: «Останній етап перемоги над природою, можливо, досить близький, настане тоді, коли внаслідок застосування методів еугеніки, переднатального впливу, освіти і пропаганди, заснованих на відпрацьованих методиках прикладної психології, людина досягне повного контролю над собою. Людська природа буде останнім бастионом, що впаде перед людиною. Битва за цей бастион зрештою буде виграна. Але хто виявиться в ній переможцем? Влада людини робити над собою все, що їй заманеться, означає... владу одних людей робити з інших те, що подобається першим. І ті, кого вони в такий спосіб сформують, не обов'язково будуть людьми нещасливими. Вони взагалі не будуть людьми – вони будуть артефактами. Остаточна перемога людини над природою виявиться скасуванням людини»²⁹. Проте, що тут викладено провідні засади й наслідки трансгуманізму, який з'явиться за дев'ять років після написання цих слів, довго говорити напевно чи є потреба.

Не менш відчутними є і екзистенційні стани людини, спричинені висновками з теорії еволюції в її атеїстично-позитивістській інтерпретації. І вчергове приклади можна знайти у Докінза. Варто лише звернутися до кількох відгуків на його першу книгу, що принесла йому світову обізнаність (шанувальники, звісно, говорять про світову славу) – «Егоїстичний ген». У першому з них читач з Австралії зауважує: *«Захоплююче, але часом я шкодую, що прочитав... Так, я можу поділяти відчуття дива, що його Докінз заживає, розглядаючи такі складні процеси... Та зрештою, я маю підстави звинуватити “Егоїстичний ген” у загостренні депресії, від якої я потерпаю вже понад десять років... Я ніколи не був упевненим у своїх духовних переживаннях і, намагаючись знайти щось вартісне – намагаючись повірити, але не впоравшись із цим – я з'ясував, що ця книга змела мої непевні ідеї, не дозволивши їм об'єднатись у щось більше. Кілька років тому я змушений був пережити досить сильну особисту кризу»*³⁰. Інший відгук є ще більш емоційно

²⁸ Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. Т. 1. Київ: УБТ. 2007. С. 136.

²⁹ Там само. С. 137.

³⁰ Докінз Р. Егоїстичний ген. Пер. з англ. Я. Лебеденка. 3-є вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. С. 16–17.

загостреним: «Один іноземний видавець моєї книги зізнався, що після її прочитання три ночі не міг заснути, бо був пригнічений її посланням, яке видалося йому холодним та похмурим. Інші цікавилися в мене, з яким почуттям я прокидаюся зранку. Вчитель із далекої країни докорив мені, що одна з учениць прийшла до нього у сльозах, бо переконалась, що життя є порожнім та даремним. Він порадив їй не показувати книгу друзям, щоб не заразити їх тим самим нігілістичним песимізмом (“Розплітаючи райдугу”))»³¹.

Всі, хто знайомі, до прикладу, з книгою Віктора Франкла «Людина у пошуках справжнього сенсу», можуть належно описати контраст між переконаннями обох авторів. Зрештою, сам англійський вчений по суті змушений був виправдовуватися і спробувати запропонувати альтернативу песимізму, який логічно випливає з його ідей: «Припустимо, що кінцева доля Всесвіту, по суті, не має жодної мети, але чи хтось із нас пов’язує з нею надії нашого життя? Певна річ, що ні, якщо ми перебуваємо при здоровому глузді. Нашим життям керують значно ближчі, сердечніші людські амбіції та поривання. Дорікати науці, що вона позбавляє життя тепла, здатного надати йому вартості, вкрай абсурдно. Це категорично не збігається з моїми власними відчуттями, а також більшості науковців, тому такі необгрунтовані звинувачення доводять мене ледь не до відчаю»³².

Це тим більш важливо, що, як ми вже знаємо, атеїстична інтерпретація еволюційної теорії не є єдино можливою. Гудінг і Леннокс наголошують на цьому: «... розуміння механізму роботи машини марки “Форд” не є аргументом на користь того, що сам Форд не існує (не існував)»³³. Тому «завжди були і є видатні вчені, котрі вважають еволюційні механізми тим способом, яким Творець створив усе розмаїття життя. У самого Дарвіна також були прихильники, що дотримувалися цього погляду. Приміром, відомий гарвардський ботанік Аза Грей. Він був християнином і першою людиною за межами Англії, якій Дарвін виклав свою теорію і з якою постійно підтримував зв’язки»³⁴. Станом на кінець XX століття такими вченими були: «Гілін Прайс, член Британського Королівського товариства; Член цього ж товариства Боб Уайт, професор геології з Кембриджу; Нью Гарденс, директор відомого в усьому світі Ботанічного саду (передмістя Лондона); Сем Беррі,

³¹ Докінз Р. Егоїстичний ген. Пер. з англ. Я. Лебеденка. 3-є вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. С. 17.

³² Там само, С. 17.

³³ Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. Т. 1. Київ: УБТ. 2007. С. 139.

³⁴ Там само. С. 139–140.

професор генетики з Лондонського Університетського коледжу; Джон Брайант, професор молекулярної біології з Ексетерського університету і чимало інших категорично не погодяться з виведенням атеїзму з біології»³⁵.

ВИСНОВКИ

Навіть такий стислий за обсягом аналіз головного предмету суперечки навколо еволюції – чи має Всесвіт загалом і життя зокрема Творця (чи, в крайньому разі, Упорядника), показує внутрішню суперечливість теорії еволюції як форми наукового знання.

Це проявляється в тому, що, з одного боку, вона має багато емпіричних підтверджень та можливостей моделювання й прогнозування явищ, які входять то її предметної царини, з іншого – її найглибша метафізична основа допускає різні інтерпретації.

Вибір між теїстичної і атеїстичною інтерпретаціями еволюційної теорії зумовлюється філософськими, особливо аксіологічними переконаннями конкретних учених.

Найбільш показовим проявом амбівалентності теорії еволюції, і, в разі її екстраполяції на інші галузі науки поза межами біології та повсякденне життя, є відповіді на смисложиттєві запити людини, одні з яких сприяють її адекватному існуванню, інші – загрожують екзистенційною кризою та пануванням абсурду.

Відкриті питання, порушені в пропонованій розвідці, цілком можуть слугувати матеріалом для подальших наукових дискусій та досліджень у зазначених у її тексті та дотичних галузях філософії.

АНОТАЦІЯ

У даній частині монографії проаналізоване головне питання суперечки навколо еволюції, яким є визнання (заперечення) Бога як Творця світу і життя. Теорія еволюції досліджена на предмет вагомості фактичного підтвердження та суперечливих положень. Показано, що критерієм визнання чи заперечення існування Бога у контексті еволюційної теорії виступає її філософська основа. Якщо такою є матеріалізм, то теорія еволюція набуває атеїстичної інтерпретації. Світоглядні висновки з теорії еволюції, для яких запропоновано термін «еволюційне вчення», охоплюють усі галузі наукових знань, які перебувають за межами біології, а також повсякденне життя. Деякі з цих висновків ведуть до нівелювання особистості людини. Атеїзм серед учених, особливо біологів, які дотримуються еволюційних поглядів, не є повсюдним.

³⁵ Там само, С. 140.

Література

1. Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце в світі. Груповий перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалока. Т. 1. Київ : УБТ. 2007. 416 с.
2. Докінз Р. Егоїстичний ген. Пер. з англ. Я. Лебеденка. 3-є вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. 544 с.
3. Докінз Р. Найграндіозніше шоу на Землі: доказ еволюції / Пер. з англ. К. Диси. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. 432 с.
4. Докінз Р. Сліпий годинникар. Як еволюція доводить відсутність задуму у Всесвіті. Пер. з англ. Я. Лебеденка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2018. 450 с.
5. Озадовська Л.В. Еволюція. *Філософський енциклопедичний словник*. Ред. колегія: В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис. 2002. С. 182–183.
6. Циммер К. Еволюція. Тріумф ідеї. Пер. з англ. Р. Клочка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. 400 с.
7. Darwin Ch. The Origin of Species. New York : P.F. Collier & Son. 1909. 555 p.

Information about the author:

Matiushko Bohdan Kostiantynovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Social Policy
of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University,
8/16, Olexandra Konyskoho str., Kyiv, 01054, Ukraine